

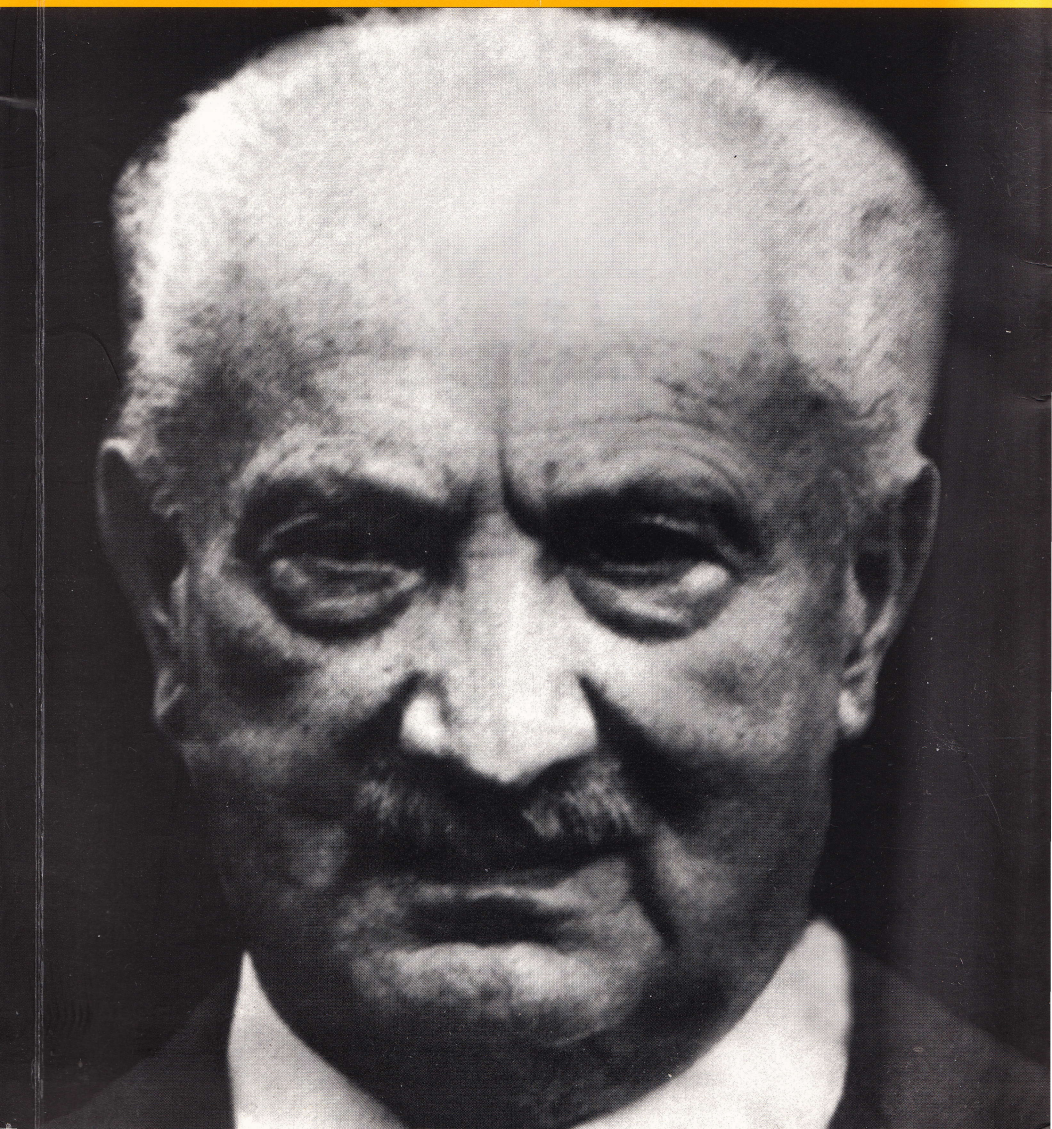
Martin Heidegger

«...ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ...»

εισαγωγή: Γιώργος Ξηροπαΐδης

μετάφραση: Ιωάννα Αβραμίδου

ΠΛΕΘΡΟΝ

«...ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ...»

Τίτλος πρωτοτύπου: «...dichterisch wohnet der Mensch...», από το
Martin Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*

© Klett-Cotta, 2004

© για την ελληνική γλώσσα, Εκδόσεις Πλέθρον, 2008

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ – Α. Ρινόπουλος & ΣΙΑ Ε.Ε.
Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα, τηλ.: (210) 36.45.057,
fax: (210) 36.41.260
<http://www.plethron.gr>
e-mail: plethron@otenet.gr

ISBN 978-960-348-179-9

MARTIN HEIDEGGER

«...ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ
Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ...»

μετάφραση:
Ιωάννα Αβραμίδου

επιμέλεια:
Γιώργος Ξηροπαϊδης

ΠΛΕΘΡΟΝ

«...ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ
Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ...»

«...DICHTERISCH WOHNET DER
MENSCH...»

Das Wort ist einem späten und eigentümlich überlieferten Gedicht Hölderlins entnommen. Es beginnt: «In lieblicher Bläue blühet mit dem metallenen Dache der Kirchturm...» (Stuttg. Ausg., II, 1, 372 ff.; Hellingrath, VI, 24 ff) Damit wir das Wort «... dichterisch wohnet der Mensch...» recht hören, müssen wir es bedachtsam dem Gedicht zurückgeben. Darum bedenken wir das Wort. Wir klären die Bedenken, die es sogleich erweckt. Denn sonst fehlt uns die freie Bereitschaft, dem Wort dadurch zu antworten, daß wir ihm folgen.

«...dichterisch wohnet der Mensch...» Daß Dichter bisweilen dichterisch wohnen, ließe sich zur Not vorstellen. Wie soll jedoch «der Mensch», dies meint: jeder Mensch und ständig dichterisch wohnen? Bleibt nicht alles Wohnen unverträglich mit dem Dichterischen? Unser Wohnen ist von der Wohnungsnot bedrängt. Selbst wenn es anders wäre, unser heutiges Wohnen ist gehetzt durch die Arbeit, unstat durch die Jagd nach Vorteil und Erfolg, be-

Αυτή τη φράση την αποσπάσαμε από ένα όψιμο ποίημα του Χαίλντερλιν, που μας έχει παραδοθεί με έναν ιδιόζοντα τρόπο. Αρχίζει ως εξής: «Μέσα σε εράσματα γαλανότητα θάλλει το καμπαναριό με τη μετάλλινη σκεπή του» (έκδοση της Στουτγκάρδης, II, 1, σ. 372 κ.ε., Hellingrath VI, σ. 24 κ.ε.). Για να ακούσουμε σωστά το Ρήμα «...ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...», πρέπει με σύνεση να το ανακαλέσουμε στο ποίημα. Γι' αυτό στοχαζόμαστε το Ρήμα. Για να διασαφηνίσουμε κατ' αρχάς τις αμφιβολίες που εγείρει. Αλλιώς, δεν θα είχαμε την ελευθερία, ούτε την ανάλογη προθυμία, να αποκριθούμε στο Ρήμα ενόσω το ακολουθούμε.

«...Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...». Το ότι οι ποιητές μπορούν ενίοτε να κατοικούν ποιητικά, μπορούμε εν ανάγκη να το φανταστούμε. Αλλά πώς οφείλει «ο άνθρωπος» –και τούτο σημαίνει ο κάθε άνθρωπος, και επί μονίμου βάσεως– να κατοικεί ποιητικά; Δεν είναι άραγε κάθε κατοικείν ασυμβίβαστο με το ποιητικό στοιχείο; Το κατοικείν μας τελεί υπό την πίεση της ανάγκης για κατοικία. Ακόμα κι αν ήταν διαφορετικά, το τωρινό μας κατοικείν έγινε δυσχερές λόγω της εργασίας, ασαθές από το κυνήγι προνομίων και επιτυχίας, και το έχει μαγέψει ο οργανωμέ-

hebt durch den Vergnügungs- und Erholungsbetrieb. Wo aber im heutigen Wohnen noch Raum bleibt für das Dichterische und abgesparte Zeit, vollzieht sich, wenn es hoch kommt, eine Beschäftigung mit dem Schöngeistigen, sei dieses geschrieben oder gesendet. Die Poesie wird entweder als ein verspieltes Schmachten und Verflattern ins Unwirkliche verleugnet und als Flucht in die Idylle verneint, oder man rechnet die Dichtung zur Literatur. Deren Geltung wird mit dem Maßstab der jeweiligen Aktualität abgeschätzt. Das Aktuelle seinerseits ist durch die Organe der öffentlichen zivilisatorischen Meinungsbildung gemacht und gelenkt. Einer ihrer Funktionäre, das heißt Antrieber und Getriebener zugleich, ist der literarische Betrieb. Dichtung kann so nicht anders erscheinen denn als Literatur. Wo sie gar bildungsmäßig und wissenschaftlich betrachtet wird, ist sie Gegenstand der Literaturhistorie. Abendländische Dichtung läuft unter dem Gesamttitel «Europäische Literatur».

νος τρόπος διασκέδασης και αναψυχής. Όταν όμως συμβαίνει, το τωρινό μας κατοικείν να αφήνει χώρο και να εξοικονομεί χρόνο για το ποιητικό στοιχείο, τότε, στις ευνοϊκότερες των περιστάσεων, αρκούμαστε στην ενασχόλησή μας με τη φιλολογία, είτε τη γραπτή είτε αυτή που εκπέμπεται από το ραδιόφωνο. Την τέχνη σύνθεσης στίχων την αποκηρύσσουμε ως στείρα νοσταλγία ή ως φτερούγισμα στον χώρο του μη πραγματικού, και την απορρίπτουμε ως καταφυγή στο ειδυλλιακό, ή συγκαταλέγουμε την ποίηση στη λογοτεχνία.* Η αξία της αποτιμάται κάθε φορά με το ισχύον μέτρο της επικαιρότητας. Από την πλευρά του, το επίκαιρο το πλάθουν και το κατευθύνουν τα όργανα διαμόρφωσης γνώμης της δημόσιας πολιτιστικής σφαίρας. Μία από τους λειτουργούς αυτών των οργάνων, η οποία προωθεί και ταυτοχρόνως προωθείται, είναι η λογοτεχνική δραστηριότητα. Έτσι, η ποίηση δεν μπορεί να εμφανιστεί με άλλον τρόπο παρά μόνο ως λογοτεχνία. Μάλιστα, όταν την αντιμετωπίζουμε μόνο ως μορφωτικό ή εκπαιδευτικό μέσο, αποτελεί αντικείμενο της ιστορίας της λογοτεχνίας. Η ποίηση της Δύσης κυκλοφορεί υπό τον γενικό τίτλο «Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία».

* Ο Χάιντεγκερ χρησιμοποιεί τις λέξεις *Poesie* και *Dichtung* για να διακρίνει τη δημιουργική ποίηση (*Dichtung*) από την απλή στιχουργική τέχνη, η οποία αποσκοπεί στο αισθητικό αποτέλεσμα και στην καλλιτεχνική απόλαυση (*Poesie*). Ο Χάιντεγκερ επιχειρεί, συνεπώς, να διαχωρίσει την ποίηση που υπαγορεύεται (*dictare*) από την άηχη φωνή του είναι, από την τέχνη σύνθεσης στίχων. Από αυτή την άποψη, το ποίημα δεν είναι εργαλείο γνώσης αλλά τόπος φανέρωσης και απόκρυψης της ουσίας των πραγμάτων. (Σ.τ.Μ.)

Wenn nun aber die Dichtung zum voraus ihre einzige Existenzform im Literarischen hat, wie soll da menschliches Wohnen auf das Dichterische gegründet werden? Das Wort, der Mensch wohne dichterisch, stammt denn auch nur von einem Dichter und zwar von jenem, der, wie man hört, mit dem Leben nicht fertig wurde. Die Art der Dichter ist es, das Wirkliche zu übersehen. Statt zu wirken, träumen sie. Was sie machen, ist nur eingebildet. Einbildungen sind lediglich gemacht. Mache heißt griechisch Ποίσις. Das Wohnen des Menschen soll Poesie und poetisch sein? Dies kann doch nur annehmen, wer abseits vom Wirklichen steht und nicht sehen will, in welchem Zustand das heutige geschichtlich-gesellschaftliche Leben der Menschen –die Soziologen nennen es das Kollektiv– sich befindet.

Doch ehe wir in so grober Weise Wohnen und Dichten für unvereinbar erklären, mag es gut sein, nüchtern auf das Wort des Dichters zu achten. Es spricht vom Wohnen des Menschen. Es beschreibt nicht Zustände des heutigen Wohnens. Es behauptet vor allem nicht, Wohnen bedeute das Innehaben einer Wohnung. Es sagt auch nicht, das Dichterische erschöpfe sich im unwirklichen Spiel der

Τώρα, αν θεωρήσουμε εκ των προτέρων ότι η ποίηση δεν έχει παρά μία μορφή ύπαρξης που είναι συνυφασμένη με τη λογοτεχνία, τότε πώς μπορεί το κατοικείν του ανθρώπου να θεμελιώνεται σ' αυτήν; Εξάλλου, αυτή η φράση, ότι δηλαδή ο άνθρωπος κατοικεί ποιητικά, είναι μόνο η φράση ενός ποιητή, και μάλιστα ενός ποιητή που, όπως λέγεται, δεν μπόρεσε να τα βγάλει πέρα με τη ζωή. Ο τρόπος των ποιητών είναι να παραβλέπουν την πραγματικότητα. Ονειρεύονται αντί να δρουν. Αυτό που κάνουν είναι μόνο αποτέλεσμα φαντασίας. Τα πλάσματα της φαντασίας απλώς κατασκευάζονται. Στα ελληνικά, η κατασκευή αυτή λέγεται **ποίησις**.^{*} Πρέπει λοιπόν το κατοικείν του ανθρώπου να είναι στιχοποιία και στιχουργική τέχνη; Αυτό μπορεί να το ασπαστεί μόνο εκείνος ο οποίος ζει εκτός πραγματικότητας και αρνείται να δει τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες στις οποίες υπόκειται σήμερα ο βίος των ανθρώπων –αυτός που οι κοινωνιολόγοι ονομάζουν «συλλογικό».

Αλλά πριν αποφανθούμε με έναν τόσο απλουστευτικό τρόπο ότι κατοικείν και ποιείν είναι ασυμβίβαστα, θα ήταν ίσως σωστό να στοχαστούμε νηφάλια το Ρήμα του ποιητή. Μιλά για το κατοικείν του ανθρώπου. Δεν περιγράφει τις καταστάσεις του τωρινού κατοικείν. Κυρίως δεν ισχυρίζεται ότι κατοικείν σημαίνει έχω στην κατοχή μου μία κατοικία. Επίσης, δεν λέει ότι το ποιητικό εξαντλείται σε ένα μη πραγματικό παιχνίδι της στιχουργικής

^{*} Με έντονα στοιχεία ελληνικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ.)

poetischen Einbildungskraft. Wer also unter den Nachdenklichen möchte sich dann anmaßen, bedenkenlos und von einer etwas fragwürdigen Höhe herab zu erklären, das Wohnen und das Dichterische seien unverträglich? Vielleicht vertragen sich beide. Mehr noch. Vielleicht trägt sogar das eine das andere, so nämlich, daß dieses, das Wohnen, in jenem, dem Dichterischen, beruht. Wenn wir freilich solches vermuten, dann ist uns zugemutet, das Wohnen und das Dichten aus ihrem Wesen zu denken. Sperren wir uns gegen diese Zumutung nicht, dann denken wir das, was man sonst die Existenz des Menschen nennt, aus dem Wohnen. Damit lassen wir allerdings die gewöhnliche Vorstellung vom Wohnen fahren. Nach ihr bleibt das Wohnen nur eine Verhaltensweise des Menschen neben vielen anderen. Wir arbeiten in der Stadt, wohnen jedoch außerhalb. Wir sind auf einer Reise und wohnen dabei bald hier, bald dort. Das so gemeinte Wohnen ist stets nur das Innehaben einer Unterkunft.

Wenn Hölderlin vom Wohnen spricht, schaut er den Grundzug des menschlichen Daseins. Das «Dichterische» aber erblickt er aus dem Verhältnis zu diesem wesentlich verstandenen Wohnen.

Dies bedeutet freilich nicht, das Dichterische sei nur eine Verzierung und eine Zugabe zum Wohnen. Das Dichterische des Wohnens meint auch nicht nur, das Dich-

δύναμης της φαντασίας. Ποιος, λοιπόν, μεταξύ των σκεπτόμενων, θα είχε την αξίωση, αστόχαστα και από το ύψος μιας κάπως αμφοσβητήσιμης θέσης, να διακηρύξει ότι το κατοικείν και το ποιητικό στοιχείο είναι ασυμβίβαστα; Ίσως να συμβιβάζονται. Ίσως μάλιστα το ένα να φέρει το άλλο με τέτοιο τρόπο ώστε το ένα, το κατοικείν, να ερείδεται στο άλλο, το ποιητικό στοιχείο. Αν υποθέσουμε κάτι τέτοιο, τότε είμαστε βεβαίως υποχρεωμένοι να στοχαστούμε την ίδια την ουσία του κατοικείν και του ποιείν. Αν δεν αντισταθούμε σ' αυτή την αξίωση, τότε θα στοχαστούμε αυτό που με άλλα λόγια λέγεται ύπαρξη του ανθρώπου, από τη σκοπιά του κατοικείν του. Στην περίπτωση αυτή, όμως, πρέπει να αφήσουμε κατά μέρος την συνηθισμένη αντίληψη που έχουμε για το κατοικείν. Σύμφωνα με αυτή, το κατοικείν είναι ένας μόνο από τους πολλούς τρόπους συμπεριφοράς του ανθρώπου. Εργαζόμαστε στην πόλη, ζούμε όμως εκτός αυτής. Ταξιδεύουμε και κατοικούμε πότε εδώ και πότε εκεί. Το ούτως νοούμενο κατοικείν δεν είναι τίποτα περισσότερο από την κατοχή ενός καταλύματος.

Όταν ο Χαίλντερλιν μιλά για κατοικείν, έχει κατά νου το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ανθρώπινης εμπειρικής ύπαρξης [Dasein]. Όμως, το «ποιητικό» το ξετάζει με βάση τη σχέση του με τούτο το ουσιαδώς κατανοούμενο κατοικείν.

Τούτο, βέβαια, δεν σημαίνει ότι το ποιητικό είναι μόνο ένα κοσμητικό στοιχείο και ένα συμπλήρωμα του κατοικείν. Επίσης, ο ποιητικός χαρακτήρας του κατοικείν

terische komme auf irgendeine Weise bei allem Wohnen vor. Vielmehr sagt das Wort: «...dichterisch wohnet der Mensch...»: das Dichten läßt das Wohnen allererst ein Wohnen sein. Dichten ist das eigentliche Wohnenlassen. Allein wodurch gelangen wir zu einer Wohnung? Durch das Bauen. Dichten ist, als Wohnenlassen, ein Bauen.

So stehen wir vor einer doppelten Zumutung: einmal das, was man die Existenz des Menschen nennt, aus dem Wesen des Wohnens zu denken; zum anderen das Wesen des Dichtens als Wohnenlassen, als ein, vielleicht sogar als *das* ausgezeichnete Bauen zu denken. Suchen wir das Wesen der Dichtung nach der jetzt genannten Hinsicht, dann gelangen wir in *das* Wesen des Wohnens.

Allein woher haben wir Menschen die Auskunft über das Wesen des Wohnens und des Dichtens? Woher nimmt der Mensch überhaupt den Anspruch, in das Wesen einer Sache zu gelangen? Der Mensch kann diesen Anspruch nur dorthin nehmen, von woher er ihn empfängt. Er empfängt ihn aus dem Zuspruch der Sprache. Freilich nur dann, wenn er und solange er das eigene Wesen der Sprache schon achtet. Indessen rast ein zügelloses, aber zugleich gewandtes Reden und Schreiben und Senden von Gesprochenem rings um den Erdball. Der Mensch gebärdet sich, als sei er Bildner und Meister der Sprache, während doch sie die Herrin des Menschen bleibt. Wenn dieses Herr-

δεν σημαίνει ότι αυτός απαντά, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σε κάθε κατοικείν. Αντίθετα, το Ρήμα «...ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...» λέει ότι το ποιείν, και μόνον αυτό, κάνει το κατοικείν του ανθρώπου να είναι κατοικείν. Μόνο το ποιείν επιτρέπει πραγματικά το κατοικείν. Πώς όμως φτάνουμε σε μία κατοικία; Με το κτίζειν. Η ποίηση, ως κάτι που επιτρέπει το κατοικείν, είναι κτίζειν. Έτσι, βρισκόμαστε ενώπιον μιας διπλής αξιώσεως: αφενός να στοχαστούμε αυτό που ονομάζουμε ύπαρξη του ανθρώπου μέσω της ουσίας του κατοικείν, και αφετέρου να στοχαστούμε την ουσία του ποιείν ως αυτό που επιτρέπει το κατοικείν, ως ένα, και ίσως μάλιστα *το κατεξοχήν*, κτίζειν. Αν στρέψουμε την αναζήτησή μας για την ουσία της ποίησης προς αυτή την κατεύθυνση, τότε θα φτάσουμε στην ουσία του κατοικείν.

Αλλά από πού αντλεί ο άνθρωπος την πληροφορία για την ουσία του κατοικείν και του ποιείν; Ή, μιλώντας γενικότερα, από πού ορμώμενος ο άνθρωπος εγείρει την αξίωση να φτάσει ως την ουσία ενός πράγματος; Ο άνθρωπος εγείρει αυτή την αξίωση ορμώμενος μόνο από εκεί όπου τη δεξιώνεται. Τη δεξιώνεται στην προσαγόρευση της γλώσσας. Και, βεβαίως, μόνον αν –και στον βαθμό που– σέβεται την ίδια την ουσία της γλώσσας. Ωστόσο, με αχαλίνωτο και συγχρόνως φλύαρο τρόπο, λόγος, γραφή και εκπομπές λόγου μέσω ραδιοκυμάτων μαίνονται γύρω από τη γήινη σφαίρα. Ο άνθρωπος συμπεριφέρεται σαν να είναι αυτός ο πλάστης και ο μαστορας της γλώσσας, ενώ είναι αυτή [η γλώσσα] η δέσποινα του αν-

schaftsverhältnis sich umkehrt, dann verfällt der Mensch auf seltsame Machenschaften. Die Sprache wird zum Mittel des Ausdrucks. Als Ausdruck kann die Sprache zum bloßen Druckmittel herabsinken. Daß man auch bei solcher Benutzung der Sprache noch auf die Sorgfalt des Sprechens hält, ist gut. Dies allein hilft uns jedoch nie aus der Verkehrung des wahren Herrschaftsverhältnisses zwischen der Sprache und dem Menschen. Denn eigentlich spricht die Sprache. Der Mensch spricht erst und nur, insofern er der Sprache entspricht, indem er auf ihren Zuspruch hört. Unter allen Zusprüchen, die wir Menschen von uns her mit zum Sprechen bringen dürfen, ist die Sprache der höchste und der überall erste. Die Sprache winkt uns zuerst und dann wieder zuletzt das Wesen einer Sache zu. Dies heißt jedoch nie, daß die Sprache in jeder beliebig aufgegriffenen Wortbedeutung uns schon mit dem durchsichtigen Wesen der Sache geradehin und endgültig wie mit einem gebrauchsfertigen Gegenstand beliefert. Das Entsprechen aber, worin der Mensch eigentlich auf den Zuspruch der Sprache hört, ist jenes Sagen, das im Element des Dichtens spricht. Je dichtender ein Dichter ist, um so freier, das heißt um so offener und bereiter für das Unvermutete ist sein Sagen, um so reiner stellt er sein Gesagtes dem stets bemühteren Hören anheim, um so ferner

θρώπου. Αν αντιστραφεί αυτή η σχέση εξουσίας, τότε ο άνθρωπος καταφεύγει σε παράξενες μηχανορραφίες. Η γλώσσα γίνεται μέσον έκφρασης, και ως έκφραση μπορεί να καταντήσει ένα απλό μέσο πίεσης. Είναι σωστό ό-τι ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση χρήσης της γλώσσας αποδίδουμε σημασία στην καλλιέργεια. Αυτό όμως από μόνο του δεν θα μας βοηθήσει ποτέ να αντιστρέψουμε και να αποκαταστήσουμε την πραγματική σχέση εξουσίας μεταξύ γλώσσας και ανθρώπου. Διότι, στην πραγματικότητα, αυτή που ομιλεί είναι η γλώσσα. Ο άνθρωπος ομιλεί κατ' αρχάς, και μόνον, στον βαθμό που συστοιχεί με τη γλώσσα, αφού πρώτα προσηλώσει την ακοή του στον λόγο που του απευθύνει. Από όλες τις προσαγορεύσεις που μπορούμε εμείς οι άνθρωποι να εκφράσουμε, η γλώσσα είναι η υψηλότερη και μακράν όλων η πρώτη. Η γλώσσα είναι αυτή που κατ' αρχάς και τελικά μας στέλνει νεύματα για την ουσία ενός πράγματος. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει σε καμμία περίπτωση ότι η γλώσσα –με κάθε σημασία της λέξης, που την έχουμε συλλάβει τυχαία– μας παρέχει και τη διαφανή ουσία του πράγματος άπαξ διά παντός, όπως συμβαίνει με ένα έτοιμο προς χρήση αντικείμενο. Αλλά η αντίστοιχη κατάσταση, στην οποία ο άνθρωπος ακούει πραγματικά την προσαγόρευση της γλώσσας, είναι εκείνο το λέγειν που ομιλεί μέσα στο στοιχείο της ποίησης. Όσο πιο ποιητικό είναι το έργο ενός ποιητή, τόσο πιο ελεύθερο είναι το λέγειν του, δηλαδή πιο ανοιχτό και πιο έτοιμο να δεχτεί το απρόβλεπτο, τόσο πιο καθαρά θέτει το λεχθέν του στην κρίση του ακούειν που κα-

ist sein Gesagtes der bloßen Aussage, über die man nur hinsichtlich ihrer Richtigkeit oder Unrichtigkeit verhandelt.

«...dichterisch, wohnet der Mensch...»

sagt der Dichter. Wir hören das Wort Hölderlins deutlicher, wenn wir es in das Gedicht zurücknehmen, dem es entstammt. Zunächst hören wir nur die zwei Verszeilen, aus denen wir das Wort herausgelöst und dadurch beschnitten haben. Sie lauten:

«Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet
Der Mensch auf dieser Erde.»

Der Grundton der Verse schwingt im Wort «dichterisch». Dieses ist nach zwei Seiten herausgehoben: durch das, was ihm vorausgeht, und durch das, was ihm folgt.

Voraus gehen die Worte: «Voll Verdienst, doch...» Das klingt beinahe so, als brächte das folgende Wort «dichterisch» eine Einschränkung in das verdienstvolle Wohnen des Menschen. Allein es ist umgekehrt. Die Einschränkung wird durch die Wendung «Voll Verdienst» genannt, dem wir ein «zwar» hinzudenken müssen. Der Mensch macht sich zwar bei seinem Wohnen vielfältig verdient. Denn der Mensch pflegt die wachstümlichen Dinge der Erde und hegt das ihm Zugewachsene. Pflegen und He-

ταβάλλει όλο και μεγαλύτερες προσπάθειες, τόσο πιο μακριά είναι το λεχθέν του από την απλή απόφανση, για την οποία συζητούμε μόνο για το αν είναι ορθή ή όχι.

«...ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...»

λέει ο ποιητής. Θα ακούσουμε καλύτερα το Ρήμα του Χαίλντερλιν αν το ανακαλέσουμε και πάλι στο ποίημα από το οποίο προέρχεται. Στην αρχή, θα ακούσουμε μόνο τους δύο στίχους από τους οποίους αποσύραμε και αποκόψαμε το Ρήμα. Είναι οι εξής:

Εντελώς επάξια, αλλά ποιητικά κατοικεί
ο άνθρωπος, πάνω σ' αυτή τη γη.

Ο βασικός τόνος των στίχων αντηχεί στη λέξη «ποιητικά». Αυτό προκύπτει από τα συμφραζόμενα, και μάλιστα από δύο πηγές: αφενός από αυτό που προηγείται, και αφετέρου από ό,τι ακολουθεί.

Προηγούνται τα λόγια: «Εντελώς επάξια, αλλά...». Ηχούν με τέτοιο τρόπο, σαν η λέξη «ποιητικά» που ακολουθεί σχεδόν να θέτει περιορισμούς στο γεμάτο αξιοσύνη κατοικείν του ανθρώπου. Μόνο που συμβαίνει το αντίθετο. Ο περιορισμός εκφράζεται με τις λέξεις «εντελώς επάξια», στις οποίες εμείς πρέπει να προσθέσουμε και ένα «αναμφίβολα». Αναμφίβολα, ο άνθρωπος κερδίζει επάξια με πολλαπλούς τρόπους το κατοικείν του. Γιατί καλλιεργεί τα πράγματα που αναπτύσσονται στη γη, προστατεύει αυτό που αναπτύσσεται προς όφελός του. Η καλ-

gen (colere, cultura) ist eine Art des Bauens. Der Mensch bebaut jedoch nicht nur das, was von sich aus ein Wachs- tum entfaltet, sondern er baut auch im Sinne des aedifi- care, indem er solches errichtet, was nicht durch Wachs- tum entstehen und bestehen kann. Gebautes und Bauten in diesem Sinne sind nicht nur die Gebäude, sondern alle Werke von Hand und durch Verrichtungen des Men- schen. Doch die Verdienste dieses vielfältigen Bauens fül- len das Wesen des Wohnens nie aus. Im Gegenteil: sie ver- wehren dem Wohnen sogar sein Wesen, sobald sie ledig- lich um ihretwillen erjagt und erworben werden. Dann zwingen nämlich die Verdienste gerade durch ihre Fülle überall das Wohnen in die Schranken des genannten Bau- ens ein. Dieses befolgt die Erfüllung der Bedürfnisse des Wohnens. Das Bauen im Sinne der bäuerlichen Pflege des Wachstums und des Errichtens von Bauten und Werken und des Herrichtens von Werkzeugen ist bereits eine We- sensfolge des Wohnens, aber nicht sein Grund oder gar seine Gründung. Diese muß in einem anderen Bauen ge- schehen. Das gewöhnlich und oft ausschließlich betrie- bene und darum allein bekannte Bauen bringt zwar die Fülle der Verdienste in das Wohnen. Doch der Mensch vermag das Wohnen nur, wenn er schon in anderer Weise gebaut hat und baut und zu bauen gesonnen bleibt.

«Voll Verdienst (zwar), doch dichterisch, wohnet der Mensch...». Dem folgen im Text die Worte: «auf dieser Er-

λιέργεια και η προστασία είναι ένας τρόπος του κτίζειν. Ωστόσο, ο άνθρωπος δεν καλλιεργεί μόνο αυτό που φύτευται και αναπτύσσεται αφ' εαυτού, αλλά κτίζει και με την έννοια του aedificare, ανεγείροντας πράγματα τα οποία δεν μπορούν να γεννηθούν και να υπάρξουν αφ' εαυτά. Με αυτή την έννοια, κτιστά μορφώματα και κτίσματα δεν είναι μόνον τα κτήρια αλλά όλα τα έργα που χειροτέχνησε και επιτέλεσε ο άνθρωπος. Ωστόσο, τα κέρδη αυτού του πολυσχιδούς κτίζειν δεν πληρούν ποτέ την ουσία του κατοικείν. Αντίθετα, μάλιστα: την εξανεμίζουν, όταν το κυνήγι και η απόκτησή τους γίνεται αυτοσκοπός. Τα κέρδη με την αφθονία τους, συνωθούν παντού το κατοικείν στον περίφρακτο χώρο του επονομαζόμενου κτίζειν. Αυτό το κτίζειν επιδιώκει να ικανοποιήσει τις ανάγκες του κατοικείν. Το κτίζειν, με την έννοια της μέριμνας που λαμβάνει ο γεωργός για την ανάπτυξη, και της ανέγερσης κτηρίων και έργων ή κατασκευής εργαλείων, αποτελεί ήδη ουσιαστική συνέπεια του κατοικείν, και όχι τη θεμελίωσή του. Τούτο πρέπει να συμβαίνει σε έναν άλλο τρόπο του κτίζειν. Αναμφίβολα, το κτίζειν που πραγματοποιείται με τον συνήθη και σχεδόν αποκλειστικό τρόπο και, ως εκ τούτου, είναι ο μόνος γνωστός τρόπος του κατοικείν, αποφέρει στο κατοικείν άφθονα κέρδη. Αλλά ο άνθρωπος επιτυγχάνει το κατοικείν μόνον αν έχει κτίσει, συνεχίζει να κτίζει και έχει την πρόθεση να κτίσει με άλλον τρόπο.

«Εντελώς επάξια (αναμφίβολα), αλλά ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...». Στη συνέχεια ακολουθεί η φράση:

de». Man möchte diesen Zusatz für überflüssig halten; denn wohnen heißt doch schon: Aufenthalt des Menschen auf der Erde, auf «dieser», der sich jeder Sterbliche anvertraut und ausgesetzt weiß.

Allein wenn Hölderlin zu sagen wagt, das Wohnen der Sterblichen sei dichterisch, dann erweckt dies, kaum gesagt, den Anschein, als reiße das «dichterische» Wohnen die Menschen gerade von der Erde weg. Denn das «Dichterische» gehört doch, wenn es als das Poetische gilt, in das Reich der Phantasie. Dichterisches Wohnen überfliegt phantastisch das Wirkliche. Dieser Befürchtung begegnet der Dichter, indem er eigens sagt, das dichterische Wohnen sei das Wohnen «auf dieser Erde». Hölderlin bewahrt so das «Dichterische» nicht nur vor einer naheliegenden Mißdeutung, sondern er weist durch die Beifügung der Worte «auf dieser Erde» eigens in das Wesen des Dichtens. Dieses überfliegt und übersteigt die Erde nicht, um sie zu verlassen und über ihr zu schweben. Das Dichten bringt den Menschen erst auf die Erde, zu ihr, bringt ihn so in das Wohnen.

«Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet
Der Mensch auf dieser Erde.»

Wissen wir jetzt, inwiefern der Mensch dichterisch wohnt? Wir wissen es noch nicht. Wir geraten sogar in die

«πάνω σ' αυτή τη γη». Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αυτή την προσθήκη περιττή: γιατί το κατοικείν σημαίνει ήδη τη διαμονή του ανθρώπου πάνω στη γη, πάνω σ' «αυτήν» τη γη, στην οποία κάθε θνητός εμπιστεύεται και εκθέτει τον εαυτό του.

Μόνο που όταν ο Χαίλντερλιν τολμά να πει ότι το κατοικείν των θνητών είναι ποιητικό, αυτός ο λόγος, μόλις τον εκφέρουμε, δημιουργεί την εντύπωση ότι το «ποιητικό» κατοικείν απομακρύνει τον άνθρωπο από τη γη. Γιατί το «ποιητικό στοιχείο», αν εκληφθεί ως τέχνη σύνθεσης στίχων, ανήκει βεβαίως στο βασίλειο της φαντασίας. Το ποιητικό κατοικείν πετά πάνω από το πραγματικό, μέσα στον χώρο της φαντασίας. Αυτό το υποψιάζεται ο ποιητής, γι' αυτό λέει σκόπιμα ότι το ποιητικό κατοικείν είναι κατοικείν «πάνω σ' αυτήν τη γη». Έτσι, ο Χαίλντερλιν όχι μόνο προφυλάσσει το «ποιητικό» από μια ενδεχόμενη παρανόηση, αλλά με την προσθήκη της φράσης «πάνω σ' αυτήν τη γη» μας κατευθύνει κυριολεκτικά προς την ουσία του ποιείν. Το τελευταίο δεν υπερίπταται πάνω από τη γη, δεν την υπερβαίνει για να την εγκαταλείψει και να αιωρηθεί πάνω από αυτή. Μόνο με το ποιείν άγεται ο άνθρωπος πάνω στη γη, πάνω σ' αυτή, και συνεπώς μέσα στο κατοικείν.

Εντελώς επάξια, αλλά ποιητικά
κατοικεί ο άνθρωπος πάνω σ' αυτήν τη γη.

Γνωρίζουμε τώρα πώς κατοικεί ο άνθρωπος ποιητικά;
Δεν το γνωρίζουμε ακόμα. Μάλιστα, διατρέχουμε τον

Gefahr, von uns aus Fremdes in das dichtende Wort Hölderlins hineinzudenken. Denn Hölderlin nennt zwar das Wohnen des Menschen und sein Verdienst, aber er bringt das Wohnen doch nicht, wie es vorhin geschah, in den Zusammenhang mit dem Bauen. Er spricht nicht vom Bauen, weder im Sinne des Hegens, Pflegens und Errichtens, noch so, daß er gar das Dichten als eine eigene Art des Bauens vorstellt. Hölderlin sagt demnach vom dichterischen Wohnen nicht das gleiche wie unser Denken. Trotzdem denken wir das Selbe, was Hölderlin dichtet.

Hier gilt es freilich, Wesentliches zu beachten. Eine kurze Zwischenbemerkung ist nötig. Das Dichten und das Denken begegnen sich nur dann und nur so lange im selben, als sie entschieden in der Verschiedenheit ihres Wesens bleiben. Das selbe deckt sich nie mit dem gleichen, auch nicht mit dem leeren Einerlei des bloß Identischen. Das gleiche verlegt sich stets auf das Unterschiedlose, damit alles darin übereinkomme. Das selbe ist dagegen das Zusammengehören des Verschiedenen aus der Versammlung durch den Unterschied. Das Selbe läßt sich nur sagen, wenn der Unterschied gedacht wird. Im Austrag des Unterschiedenen kommt das versammelnde Wesen des selben zum Leuchten. Das selbe verbannt jeden Eifer, das Verschiedene immer nur in das gleiche auszugleichen. Das selbe versammelt das Unterschiedene in eine ursprüngli-

κίνδυνο να στοχαστούμε πράγματα ξένα προς τον ποιητικό λόγο του Χαίλντερλιν. Αναμφίβολα, ο Χαίλντερλιν αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο κατοικεί ο άνθρωπος καθώς και στο κέρδος που αποκομίζει επάξια, αλλά δεν τον συσχετίζει, όπως κάναμε εμείς νωρίτερα, με το κτίζειν. Δεν μιλά για το κτίζειν, ούτε με την έννοια της προστασίας, της μέριμνας ή της κατασκευής, ούτε με τρόπο ώστε να παρουσιάζει το ποιείν ως έναν ιδιαίτερο τρόπο του κτίζειν. Άρα, αυτό που λέει ο Χαίλντερλιν για το ποιητικό κατοικείν δεν είναι όμοιο με αυτό που σκεφτόμαστε. Ωστόσο, αυτή η σκέψη κι εκείνο που λέει ο ποιητής είναι ένα και το αυτό.

Είναι βέβαιο ότι εδώ πρέπει να προσέξουμε κάτι το ουσιαδές. Είναι ανάγκη να κάνουμε μια παρενθετική παρατήρηση. Η ποίηση και ο στοχασμός συναντώνται στο Ίδιο μόνο τότε και για όσο διάστημα παραμένουν αποφασιστικά στη διαφορετικότητα της ουσίας τους. Το Ίδιο δεν συμπίπτει με το Όμοιο, όπως δεν συμπίπτει και με την κενή ομοιομορφία του απλώς Ταυτού. Το Όμοιο προσπλώνεται συνεχώς στο μη διακριτό, για να εναρμονιστούν όλα με αυτό. Αντίθετα, το Ίδιο είναι η συνάφεια του διαφορετικού, στη βάση της συλλογής μέσω της διαφοράς. Το Ίδιο μπορεί να λεχθεί μόνο όταν η διαφορά γίνεται αντικείμενο στοχασμού. Στην εξομάλυνση των διαφορών έρχεται στο φως η συλλέγουσα ουσία του Ίδιου. Το Ίδιο αποκλείει τον υπερβάλλοντα ζήλο με τον οποίο εξομοιώνουμε πάντα το διαφορετικό με το Όμοιο. Το Ίδιο συλλέγει το διαφορετικό σε μια αρχέγονη ενιαί-

che Einigkeit. Das gleiche hingegen zerstreut in die fade Einheit des nur einförmig Einen. Hölderlin wußte auf seine Art von diesen Verhältnissen. Er sagt in einem Epigramm, das die Überschrift trägt: «Wurzel alles Übels» das folgende:

«Einig zu seyn, ist göttlich und gut; woher ist die Sucht
denn Unter den Menschen, daß nur Einer und Eines nur
sei?»

(Stuttg. Ausg., I, 1, 305)

Wenn wir dem nachdenken, was Hölderlin über das dichterische Wohnen des Menschen dichtet, vermuten wir einen Weg, auf dem wir durch das verschieden Gedachte hindurch uns dem Selben nähern, was der Dichter dichtet.

Doch was sagt Hölderlin vom dichterischen Wohnen des Menschen? Wir suchen die Antwort auf die Frage, indem wir auf die Verse 24 bis 38 des genannten Gedichtes hören. Denn aus ihrem Bereich sind die beiden zunächst erläuterten Verse gesprochen. Hölderlin sagt:

«Darf, wenn lauter Mühe das Leben, ein Mensch
Aufschauen und sagen: so
Will ich auch seyn? Ja. So lange die Freundlichkeit noch
Am Herzen, die Reine, dauert, misset
Nicht unglücklich der Mensch sich
Mit der Gottheit. Ist unbekannt Gott?

ότητα. Αντίθετα, το Όμοιο διασκορπίζεται στην ανιαρή ενότητα του απλώς ομοιόμορφου Ενός. Ο Χαίλντερλιν γνώριζε με τον τρόπο του τέτοιου είδους σχέσεις. Σε ένα επίγραμμα με τίτλο «Ρίζα κάθε κακού...», λέει:

Ενωμένοι να είμαστε, τούτο είναι θείο και ορθό. Από πού,
λοιπόν, αυτή η μανία του ανθρώπου, να υπάρχει μόνον
Ένας και Ένα μόνο;

(έκδοση της Στουτγκάρδης, Ι, 1, σ. 305)

Αν αναλογιστούμε αυτό που λέει ο ποιητής Χαίλντερλιν για το ποιητικό κατοικείν του ανθρώπου, διαβλέπουμε μια οδό, η οποία, μέσα από αυτό που στοχαστήκαμε με τρόπο διαφορετικό, μας φέρνει κοντά σε αυτό που με ποιητικό τρόπο λέει ο ποιητής.

Αλλά τι λέει ο Χαίλντερλιν για το ποιητικό κατοικείν του ανθρώπου; Αναζητούμε την απάντηση σ' αυτό το ερώτημα, ακούγοντας με προσοχή τους στίχους 24 έως 38 του υπό μελέτη ποιήματος. Διότι, οι δύο στίχοι που ερμηνεύσαμε στην αρχή προέρχονται από αυτό. Ο Χαίλντερλιν λέει:

Όταν γεμάτος κόπο είναι ο βίος του, μπορεί ένας
άνθρωπος
να υψώσει το βλέμμα του και να πει: έτσι
θέλω κι εγώ να είμαι; Ναι. Όσο η φιλοφροσύνη, η Αγνή,
διαρκεί
στην καρδιά, δεν είναι ατελέσφορη η αναμέτρηση
του ανθρώπου με τη θεότητα. Είναι άγνωστος άραγε ο
θεός;

Ist er offenbar wie der Himmel? Dieses
Glaub' ich eher. Des Menschen Maaß ist's.
Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet
Der Mensch auf dieser Erde. Doch reiner
Ist nicht der Schatten der Nacht mit den Sternen,
Wenn ich so sagen könnte, als
Der Mensch, der heißet ein Bild der Gottheit.
Giebt es auf Erden ein Maaß? Es giebt Keines.»

Wir bedenken nur wenig aus diesen Versen und zwar mit der einzigen Absicht, deutlicher zu hören, was Hölderlin meint, wenn er das Wohnen des Menschen ein «dichterisches» nennt. Die ersten der gelesenen Verse (24 bis 26) geben uns einen Wink. Sie stehen in der Form einer zuversichtlich bejahten Frage. Diese umschreibt, was die bereits erläuterten Verse unmittelbar aussprechen: «Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet der Mensch auf dieser Erde.» Hölderlin fragt:

«Darf, wenn lauter Mühe das Leben, ein Mensch
Aufschauen und sagen: so
Will ich auch seyn? Ja.»

Nur im Bezirk der bloßen Mühe ist der Mensch um «Verdienst» bemüht. Er verschafft es sich da in Fülle. Aber dem Menschen ist zugleich verstattet, in diesem Bezirk, aus ihm her, durch ihn hindurch zu den Himmlischen auf-

Είναι φανερός όπως ο ουρανός; Μάλλον αυτό πιστεύω. Είναι το μέτρο του ανθρώπου. Εντελώς επάξια, αλλά ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος πάνω σ' αυτήν τη γη. Όμως η σκιά της έναστρης νύχτας, αν θα μπορούσα έτσι να το πω, δεν είναι καθαρότερη από τον άνθρωπο, αυτή την εικόνα της θεότητας. Υπάρχει, άραγε, ένα μέτρο πάνω στη γη; Δεν υπάρχει κανένα.

Από τους στίχους αυτούς θα εξετάσουμε μόνο ένα μικρό μέρος, και με μοναδική πρόθεση να ακούσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια αυτό που λέει ο Χαίλντερλιν όταν χαρακτηρίζει «ποιητικό» το κατοικείν του ανθρώπου. Οι πρώτοι στίχοι που διαβάσαμε μας στέλνουν ήδη ένα νεύμα (στ. 24-26). Έχουν τη μορφή ερώτησης, στην οποία ο ποιητής απαντά καταφατικά γεμάτος εμπιστοσύνη: Ναι. Η ερώτηση εκφράζει έμμεσα αυτό που οι ήδη ερμηνευόμενοι στίχοι εκφράζουν αμεσότερα: «Εντελώς επάξια, αλλά ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος πάνω σ' αυτήν τη γη». Ο Χαίλντερλιν ερωτά:

Όταν γεμάτος κόπο είναι ο βίος του, μπορεί ένας άνθρωπος να υψώσει το βλέμμα του και να πει: έτσι θέλω κι εγώ να είμαι; Ναι.

Μόνο μέσα από συνεχή μόχθο και προσπάθεια μπορεί ο άνθρωπος να προσποριστεί επάξια άφθονα «κέρδη». Αλλά έτσι του επιτρέπεται επίσης, με αφετηρία τον εαυτό του και μέσω του εαυτού του, να υψώσει το βλέμμα στο

zuschauen. Das Aufschauen durchgeht das Hinauf zum Himmel und verbleibt doch im Unten auf der Erde. Das Aufschauen durchmißt das Zwischen von Himmel und Erde. Dieses Zwischen ist dem Wohnen des Menschen zugemessen. Wir nennen jetzt die zugemessene Durchmessung, durch die das Zwischen von Himmel und Erde offen ist, die Dimension. Sie entsteht nicht dadurch, daß Himmel und Erde einander zugekehrt sind. Die Zukehr beruht vielmehr ihrerseits in der Dimension. Diese ist auch keine Erstreckung des gewöhnlich vorgestellten Raumes; denn alles Raumhafte bedarf als Eingeräumtes seinerseits schon der Dimension, d. h. dessen, wörein es eingelassen wird.

Das Wesen der Dimension ist die gelichtete und so durchmeßbare Zumessung des Zwischen: des Hinauf zum Himmel als des Herab zur Erde. Wir lassen das Wesen der Dimension ohne Namen. Nach den Worten Hölderlins durchmißt der Mensch die Dimension, indem er sich an den Himmlischen mißt. Dieses Durchmessen unternimmt der Mensch nicht gelegentlich, sondern in solchem Durchmessen ist der Mensch überhaupt erst Mensch. Darum kann er diese Durchmessung zwar sperren, verkürzen und verunstalten, aber er kann sich ihr nicht entziehen. Der Mensch hat sich als Mensch immer schon an etwas und mit etwas Himmlischem gemessen. Auch Luzifer stammt

ουράνιο. Το υψωμένο προς τα πάνω βλέμμα διατρέχει την απόσταση που μας χωρίζει από τον ουρανό, αλλά παραμένει πάνω στη γη. Αυτό το Ενδιάμεσο χορηγεί το μέτρο για το κατοικείν του ανθρώπου. Αυτή τη χορηγούσα το μέτρο διάπλωση, χάριν της οποίας παραμένει ανοιχτός ο Ενδιάμεσος Χώρος μεταξύ γης και ουρανού, την ονομάζουμε διάσταση. Η τελευταία, δεν προκύπτει από το γεγονός ότι η γη κι ο ουρανός είναι στραμμένοι η μία στον άλλον. Αντίθετα, μάλιστα, το γεγονός ότι είναι στραμμένοι ο ένας στην άλλη οφείλεται στη διάσταση. Η διάσταση δεν είναι έκταση του χώρου, όπως συνηθίζουμε να τον αντιλαμβανόμαστε, γιατί το χωρικό, από την πλευρά του, ως παραχωρούμενος χώρος, έχει ανάγκη τη διάσταση, δηλαδή αυτό στο οποίο έχει αφεθεί να εισχωρήσει.

Η ουσία της διάστασης είναι ο φωτιζόμενος και δυνάμενος να διαμετρηθεί Ενδιάμεσος Χώρος, ο οποίος χορηγείται στον άνθρωπο: ο χώρος που μεσολαβεί μεταξύ του ουρανού επάνω και της γης κάτω. Δεν θα δώσουμε όνομα στην ουσία της διάστασης. Σύμφωνα με τα όσα λέει ο Χαϊντεγκερ, ο άνθρωπος διαμετρά απ' άκρο σ' άκρο τη διάσταση, ενώ αναμετράται με το ουράνιο. Αυτήν τη διαμέτρηση δεν την επιχειρεί ευκαιριακά, αλλά μόνο πραγματοποιώντας την ο άνθρωπος μπορεί πραγματικά να είναι άνθρωπος.

Μπορεί βέβαια να την αναστείλει, να τη συντομεύσει ή να την παραποιήσει, αλλά δεν μπορεί να την αποφύγει.

Ο άνθρωπος, ως άνθρωπος συγκρινόταν ήδη πάντοτε με κάτι και αναμετρίοταν με κάτι το ουράνιο. Και ο Εωσφό-

vom Himmel. Darum heißt es in den folgenden Versen (28 bis 29): «Der Mensch misset sich ... mit der Gottheit.» Sie ist «das Maaß», mit dem der Mensch sein Wohnen, den Aufenthalt auf der Erde unter dem Himmel, ausmißt. Nur insofern der Mensch sein Wohnen auf solche Weise vermißt, vermag er seinem Wesen gemäß zu *sein*. Das Wohnen des Menschen beruht im aufschauenden Vermessen der Dimension, in die der Himmel so gut gehört wie die Erde.

Die Vermessung vermißt nicht nur die Erde, γη, und ist darum keine bloße Geo-metrie. Sie vermißt ebenso wenig je den Himmel, οὐρανός, für sich. Die Vermessung ist keine Wissenschaft. Das Vermessen ermißt das Zwischen, das beide, Himmel und Erde, einander zubringt. Dieses Vermessen hat sein eigenes μέτρον und deshalb seine eigene Metrik.

Die Vermessung des menschlichen Wesens auf die ihm zugemessene Dimension bringt das Wohnen in seinen Grundriß. Das Vermessen der Dimension ist das Element, worin das menschliche Wohnen seine Gewähr hat, aus der es währt. Das Vermessen ist das Dichterische des Wohnens. Dichten ist ein Messen. Doch was heißt Messen? Wir dürfen das Dichten, wenn es als Messen gedacht werden soll, offenbar nicht in einer beliebigen Vorstellung von Messen und Maß unterbringen.

Das Dichten ist vermutlich ein ausgezeichnetes Messen. Mehr noch. Vielleicht müssen wir den Satz: Dichten

ρος κατάγεται από τον ουρανό. Γι' αυτό λέει στους επόμενους στίχους (28 έως 29): «Ο άνθρωπος... αναμετράται με τη θεότητα». Αυτό είναι το «μέτρο» με το οποίο ο άνθρωπος μετρά την κατοικία του, τη διαμονή του πάνω στη γη, κάτω από τον ουρανό. Μόνο όταν ο άνθρωπος κατα-μετρά με αυτόν τον τρόπο το κατοικείν του, μπορεί να είναι εναρμονισμένος με την ουσία του. Το κατοικείν του ανθρώπου βασίζεται σ' αυτήν τη μέτρηση της διάστασης, στην οποία ανήκουν τόσο ο ουρανός όσο και η γη, μέτρηση που γίνεται με το βλέμμα υψωμένο προς τα πάνω.

Κατά τη μέτρηση δεν μετράται μόνο η **γη**, γι' αυτό και δεν είναι απλή γεω-μετρία. Ακόμα λιγότερο, δεν μετράται ο **ουρανός** δι' εαυτόν. Η μέτρηση δεν είναι επιστήμη. Η μέτρηση υπολογίζει τον Ενδιάμεσο Χώρο, ο οποίος φέρνει κοντά τη γη με τον ουρανό. Αυτή η μέτρηση έχει το δικό της *μέτρο*, κι επομένως τη δική της μετρική.

Η μέτρηση της ουσίας του ανθρώπου στη χορηγούμενη σ' αυτόν διάσταση οδηγεί το κατοικείν στη θεμελιώδη του δομή. Η μέτρηση της διάστασης είναι το στοιχείο στο οποίο εξασφαλίζεται το ανθρώπινο κατοικείν, χάριν του οποίου διαρκεί. Η μέτρηση είναι το ποιητικό χαρακτηριστικό του κατοικείν. Ποιῶ σημαίνει μετρώ. Αλλά τι σημαίνει μετρώ; Είναι προφανές πως όταν στοχαζόμαστε το ποιείν ως πράξη μέτρησης δεν πρέπει να το υποβαθμίζουμε σε μια κατά το δοκούν παράσταση σύγκρισης και μονάδας μέτρησης.

Πιθανώς το Ποιείν να είναι το κατεξοχήν μέτρο. Ακόμα περισσότερο, ίσως πρέπει να προφέρουμε την πρότα-

ist *Messen* in der anderen Betonung sprechen: *Dichten* ist Messen. Im Dichten ereignet sich, was alles Messen im Grunde seines Wesens ist. Darum gilt es, auf den Grundakt des Messens zu achten. Er besteht darin, daß überhaupt erst das Maß genommen wird, womit jeweils zu messen ist. Im Dichten ereignet sich das Nehmen des Maßes. Das Dichten ist die im strengen Sinne des Wortes verstandene Maß-Nahme, durch die der Mensch erst das Maß für die Weite seines Wesens empfängt. Der Mensch west als der Sterbliche. So heißt er, weil er sterben kann. Sterbenkönnen heißt: den Tod als Tod vermögen. Nur der Mensch stirbt –und zwar fortwährend, solange er auf dieser Erde weilt, solange er wohnt. Sein Wohnen aber beruht im Dichterischen. Das Wesen des «Dichterischen» erblickt Hölderlin in der Maß-Nahme, durch die sich die Vermessung des Menschenwesens vollzieht.

Doch wie wollen wir beweisen, daß Hölderlin das Wesen des Dichtens als Maß-Nahme denkt? Wir brauchen hier nichts zu beweisen. Alles Beweisen ist immer nur ein nachträgliches Unternehmen auf dem Grunde von Voraussetzungen. Je nachdem diese angesetzt werden, läßt sich alles beweisen. Doch beachten können wir nur wenig. So genügt es denn, wenn wir auf das eigene Wort des Dichters achten. In den folgenden Versen fragt nämlich Höl-

ση: Ποιείν είναι *μετρείν*, τονίζοντάς την διαφορετικά, δηλαδή: *Ποιείν* είναι μετρείν. Κατά την ποιητική διαδικασία συμβαίνει κατά τρόπο ιδιάζοντα αυτό που είναι κάθε μέτρο στη βαθύτερη ουσία του. Γι' αυτό πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας στη θεμελιώδη πράξη της μέτρησης. Αυτή η θεμελιώδης πράξη συνίσταται στο ότι, πριν απ' όλα, πρέπει να λαμβάνεται το μέτρο για την εκάστοτε μέτρηση. Στην ποίηση συμβαίνει κατά τρόπο ιδιάζοντα η λήψη του μέτρου. Η ποίηση είναι, με την πιο στενή έννοια του όρου, «λήψη μέτρου», ενέργεια μέσω της οποίας –και μόνον αυτής– ο άνθρωπος δεξιώνεται το μέτρο για όλο το μέγεθος της ουσίας του. Ο άνθρωπος αναπτύσσει την ουσία του ως θνητός. Ονομάζεται έτσι γιατί μπορεί να πεθάνει. Μπορώ να πεθάνω σημαίνει: είμαι ικανός για τον θάνατο ως θάνατο. Μόνο ο άνθρωπος πεθαίνει –και μάλιστα συνεχώς– όσο καιρό διαμένει πάνω σ' αυτήν τη γη, όσο καιρό κατοικεί. Όμως το κατοικείν του εδράζεται στο ποιείν. Την ουσία του «ποιητικού», ο Χαίλντερλιν τη βλέπει στη «λήψη του μέτρου» με το οποίο μετράται η ανθρώπινη ουσία.

Αλλά πώς θα αποδείξουμε ότι ο Χαίλντερλιν στοχάζεται την ουσία της Ποίησης ως λήψη του μέτρου; Εδώ δεν χρειάζεται να αποδείξουμε τίποτα. Επιχειρούμε πάντοτε να αποδείξουμε κάτι εκ των υστέρων, βασιζόμενοι σε κάποιες προϋποθέσεις. Ανάλογα με το πώς τις θέτουμε, μπορούμε να αποδείξουμε τα πάντα. Αντίθετα, μπορούμε μόνο να παρατηρήσουμε κάποια πράγματα. Μας αρκεί, λοιπόν, να παρατηρήσουμε τον ίδιο τον λόγο του ποιητή.

derlin allem zuvor und eigentlich nur nach dem Maß. Dies ist die Gottheit, womit der Mensch sich misset. Das Fragen beginnt mit Vers 29 in den Worten: «Ist unbekannt Gott?» Offenbar nicht. Denn wäre er dies, wie könnte er als Unbekannter je das Maß sein? Doch –und dies gilt es jetzt zu hören und festzuhalten– Gott ist als der, der Er ist, unbekannt für Hölderlin, und *als dieser Unbekannte* ist er gerade das Maß für den Dichter. Darum bestürzt ihn auch das erregende Fragen: wie kann, was seinem Wesen nach unbekannt bleibt, je zum Maß werden? Denn solches, womit der Mensch sich misset, muß sich doch mitteilen, muß erscheinen. Erscheint es aber, dann ist es bekannt. Der Gott ist jedoch unbekannt und ist dennoch das Maß. Nicht nur dies, sondern der unbekannt bleibende Gott muß, indem er *sich* zeigt als der, der Er ist, als der unbekannt Bleibende erscheinen. Die *Offenbarkeit* Gottes, nicht erst Er selbst, ist geheimnisvoll. Darum fragt der Dichter sogleich die nächste Frage: «Ist er offenbar wie der Himmel?» Hölderlin antwortet: «Dieses/glaub' ich eher.»

Weshalb, so fragen jetzt *wir*, neigt die Vermutung des Dichters dahin? Die unmittelbar anschließenden Worte antworten. Sie lauten knapp: «Des Menschen Maaß ist's.»

Διότι στους στίχους που ακολουθούν ο Χαίλντερλιν θέτει –πριν απ’ όλα και κυρίως– το ερώτημα για το μέτρο. Το μέτρο αυτό είναι η θεότητα, με την οποία αναμετράται ο άνθρωπος. Το ερώτημα του στίχου 29 αρχίζει με τις λέξεις: «Είναι άγνωστος, άραγε, ο θεός;» Προφανώς όχι. Διότι, αν ήταν, τότε πώς θα μπορούσε ως άγνωστος να είναι το μέτρο; Ωστόσο –κι αυτό πρέπει να το προσέξουμε και να το συγκρατήσουμε– ο θεός, ως αυτός που είναι, είναι άγνωστος για τον Χαίλντερλιν, και αν, σύμφωνα με τον Χαίλντερλιν, είναι το μέτρο, είναι *ακριβώς επειδή είναι άγνωστος*. Γι’ αυτό τον καταπλήσσει και το ερώτημα που εγείρει: πώς είναι ποτέ δυνατόν αυτό που η ουσία του παραμένει άγνωστη να αποτελεί για εμάς το μέτρο; Διότι, κάτι με το οποίο αναμετράται ο άνθρωπος πρέπει να κοινο-ποιείται, πρέπει να εμφανίζεται. Αν όμως εμφανιστεί, τότε θα είναι πλέον γνωστό. Όμως, ο θεός είναι άγνωστος, και παρ’ όλα αυτά είναι το μέτρο. Επιπλέον, αυτός ο θεός που παραμένει άγνωστος πρέπει, όταν εμφανίζεται ως *αυτός που είναι*, να συνεχίζει να παραμένει άγνωστος. Αυτό που είναι μυστηριώδες δεν είναι ο θεός *αλλά ο τρόπος με τον οποίο φανερώνεται*. Γι’ αυτό και ο ποιητής θέτει αμέσως μετά το ερώτημα: «είναι φανερός όπως ο ουρανός;» Και απαντά ο Χαίλντερλιν: «Μάλλον αυτό πιστεύω».

Γιατί, αναρωτιόμαστε *εμείς* τώρα, κλίνει ο ποιητής προς αυτή την υπόθεση; Η απάντηση μας δίδεται από τα αμέσως επόμενα λόγια. Σύντομη απάντηση: «Είναι το μέτρο του ανθρώπου». Ποιο είναι το μέτρο με το οποίο μπο-

Was ist das Maß für das menschliche Messen? Gott? Nein! Der Himmel? Nein! Die Offenbarkeit des Himmels? Nein! Das Maß besteht in der Weise, wie der unbekannt bleibende Gott *als* dieser durch den Himmel offenbar ist. Das Erscheinen des Gottes durch den Himmel besteht in einem Enthüllen, das jenes sehen läßt, was sich verbirgt, aber sehen läßt nicht dadurch, daß es das Verborgene aus seiner Verborgene herauszureißen sucht, sondern allein dadurch, daß es das Verborgene in seinem Sichverbergen hütet. So erscheint der unbekannte Gott als der Unbekannte durch die Offenbarkeit des Himmels. Dieses Erscheinen ist das Maß, woran der Mensch sich misst.

Ein seltsames Maß, verwirrend, so scheint es, für das gewöhnliche Vorstellen der Sterblichen, unbequem für das billige Allesverstehen des täglichen Meinens, das sich gern als das Richtmaß für alles Denken und Besinnen behauptet. Ein seltsames Maß für das übliche und im besonderen auch für alles nur wissenschaftliche Vorstellen, in keinem Fall ein handgreiflicher Stecken und Stab; aber in Wahrheit einfacher zu handhaben als diese, wenn nur unsere Hände nicht greifen, sondern durch Gebärden geleitet sind, die dem Maß entsprechen, das hier zu nehmen ist. Dies geschieht in einem Nehmen, das nie das Maß an

ρεί να μετρηθεί ο άνθρωπος; Ο θεός; Όχι. Ο ουρανός; Όχι. Η αποκαλυπτικότητα του ουρανού; Όχι. Το μέτρο συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο ο θεός, παραμένοντας άγνωστος, αποκαλύπτεται από τον ουρανό ως τέτοιος. Η εμφάνιση του θεού μέσω του ουρανού είναι εκκάλυψη, που μας επιτρέπει να δούμε αυτό που συγκαλύπτεται, αλλά που μας επιτρέπει να το δούμε όχι επιδιώκοντας να αποσπάσει το συγκαλυμμένο από τη συγκάλυψή του αλλά προστατεύοντας το συγκαλυμμένο μέσα στην αυτο-συγκάλυψή του: Έτσι, ο άγνωστος θεός εμφανίζεται ως άγνωστος μέσω της φανέρωσης του ουρανού. Αυτή η εμφάνιση είναι το μέτρο με το οποίο ο άνθρωπος μετρά τον εαυτό του.

Παράξενο μέτρο, μέτρο που, όπως φαίνεται, προξενεί σύγχυση στους θνητούς με τις τρέχουσες παραστάσεις που έχουν για τα πράγματα, άβολο για την κοινή γνώμη, που ευλόγως θέλει να κατανοήσει τα πάντα, και η οποία λαμβάνει τον εαυτό της ως το πρότυπο μέτρο για κάθε σκέψη και κάθε διαλογισμό.

Παράξενο μέτρο για τη συνήθη αντίληψη, και κυρίως για κάθε επιστημονική παράσταση, μέτρο που σε καμμία περίπτωση δεν είναι χειροπιαστός χάρακας ή εργαλείο μέτρησης, αλλά είναι ευκολότερο στον χειρισμό του απ' ό,τι αυτά τα τελευταία, εάν και εφόσον τα χέρια μας δεν επιδιώκουν απλώς να το αγγίξουν, αλλά καθοδηγούνται από συμπεριφορές που ομολογούν προς το περί ου ο λόγος μέτρο, το οποίο οφείλουμε να λάβουμε. Αυτό συμβαίνει όταν, λαμβάνοντας το μέτρο, δεν προσπαθούμε να

sich reißt, sondern es nimmt im gesammelten Vernehmen, das ein Hören bleibt.

Aber warum soll dieses, für uns Heutige so befremdliche Maß dem Menschen zugesprochen und durch die Maß-Nahme des Dichtens mitgeteilt sein? Weil nur dieses Maß das Wesen des Menschen er-mißt. Denn der Mensch wohnt, indem er das «auf der Erde» und das «unter dem Himmel» durchmißt. Dieses «auf» und dieses «unter» gehören zusammen. Ihr Ineinander ist die Durchmessung, die der Mensch jederzeit durchgeht, insofern er als Irdischer ist. In einem Bruchstück (Stuttg. Ausgabe, II, 1, 334) sagt Hölderlin:

«Immer, Liebes! gehet
Die Erd und der Himmel hält.»

Weil der Mensch *ist*, insofern er die Dimension aussteht, muß sein Wesen jeweils vermessen werden. Dazu bedarf es eines Maßes, das in einem zumal die ganze Dimension betrifft. Dieses Maß erblicken, es als das Maß er-messen und es als das Maß nehmen, heißt für den Dichter: dichten. Das Dichten ist diese Maß-Nahme und zwar für das Wohnen des Menschen. Unmittelbar nach dem Wort «Des Menschen Maaß ist' s» folgen nämlich im Gedicht die Verse:

«Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet der Mensch
auf dieser Erde.»

το σφετεριστούμε, αλλά το λαμβάνουμε κατανοώντας με ευλάβεια ότι παραμένει ένα ακούειν.

Αλλά γιατί αυτό το μέτρο, το τόσο παράξενο για εμάς τους σημερινούς ανθρώπους, πρέπει να προορίζεται για τον άνθρωπο και να κοινοποιείται με τη λήψη του κατά τη διαδικασία της ποιητικής πράξης; Διότι μόνο αυτό το μέτρο σταθμίζει την ουσία του ανθρώπου. Γιατί ο άνθρωπος κατοικεί, ενόσω διαμετρά το «πάνω σ' αυτήν τη γη» και το «κάτω από τον ουρανό». Αυτό το «πάνω» κι αυτό το «κάτω» ανήκουν το ένα στο άλλο. Η αμοιβαία συμπλοκή τους είναι η διαμέτρηση την οποία πραγματοποιεί πάντοτε απ' άκρο σ' άκρο ο άνθρωπος, ως γήινος. Σε ένα απόσπασμα (έκδοση της Στουτγκάρδης, II, 1, σ. 334), λέει ο Χαίλντερλιν:

Πάντα, αγαπημένε! Η γη
προχωρεί και μένει στάσιμος ο ουρανός.

Επειδή ο άνθρωπος είναι, στο μέτρο που εξ-ίσταται μέσα στη διάσταση, πρέπει κάθε φορά να μετράται η ουσία του. Για να γίνει αυτό, χρειάζεται ένα μέτρο που να αφορά συγχρόνως όλη τη διάσταση. Το γεγονός ότι βλέπω αυτό το μέτρο, το σταθμίζω και το λαμβάνω ως τέτοιο, σημαίνει για τον ποιητή: ποιώ. Το Ποιείν είναι η λήψη του μέτρου για το κατοικείν του ανθρώπου. Αμέσως μετά τα λόγια «Είναι το μέτρο του ανθρώπου», ακολουθούν οι στίχοι:

«Εντελώς επάξια, αλλά ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος πάνω σ' αυτήν τη γη».

Wissen wir jetzt, was für Hölderlin das «Dichterische» ist? Ja und nein. Ja, insofern wir eine Weisung empfangen, in welcher Hinsicht das Dichten zu denken ist, nämlich als ein ausgezeichnetes Messen. Nein, insofern das Dichten als das Er-messen jenes seltsamen Maßes immer geheimnisvoller wird. So muß es wohl auch bleiben, wenn anders wir bereit sind, uns im Wesensbereich der Dichtung auf-zu-halten.

Indessen befremdet es doch, wenn Hölderlin das Dichten als ein Messen denkt. Und das mit Recht, solange wir nämlich das Messen nur in dem *uns* geläufigen Sinne vorstellen. Da wird mit Hilfe von Bekanntem, nämlich den Maßstäben und Maßzahlen, ein Unbekanntes abgeschritten, dadurch bekannt gemacht und so in eine jederzeit übersehbare Anzahl und Ordnung eingegrenzt. Dieses Messen kann sich je nach der Art der bestellten Apparaturen abwandeln. Doch wer verbürgt denn, daß diese gewohnte Art des Messens, nur weil sie die gewöhnliche ist, schon das Wesen des Messens trifft? Wenn wir vom Maß hören, denken wir sogleich an die Zahl und stellen beides, Maß und Zahl, als etwas Quantitatives vor. Allein das Wesen des Maßes ist sowenig wie das Wesen der Zahl ein Quantum. Mit Zahlen können wir wohl rechnen, aber nicht mit dem Wesen der Zahl. Wenn Hölderlin das Dichten als ein Messen erblickt und es vor allem selber als die Maß-Nahme vollbringt, dann müssen wir, um das Dich-

Γνωρίζουμε τώρα τι σημαίνει «ποιητικό» για τον Χαίλντερλιν; Και ναι και όχι. Ναι, εφόσον μας δίδει μια κατεύθυνση προς την οποία πρέπει να στρέψουμε τον στοχασμό μας για το ποείν, δηλαδή να το στοχαστούμε ως το κατεξοχήν μέτρο. Και όχι, εφόσον το ποείν, νοούμενο ως εκείνο το παράξενο μέτρο που σταθμίζει και μετρά, γίνεται όλο και πιο μυστηριώδες. Και έτσι πρέπει να παραμείνει, αν είμαστε πρόθυμοι να σταθούμε ανοιχτοί απέναντι στην ουσία του.

Ωστόσο, μας ξαφνιάζει το γεγονός ότι ο Χαίλντερλιν σκέφτεται το ποείν ως μετρείν. Και δικαίως, εφόσον αντιλαμβανόμαστε τη μέτρηση μόνο με τη συνήθη έννοιά της: με τη βοήθεια των ήδη γνώριμων μέτρων και σταθμών στοιχίζεται το άγνωστο και καθίσταται γνωστό, κι έτσι περιορίζεται σε μια ανά πάσα στιγμή εποπτεύσιμη ποσότητα και τάξη. Αυτή η μέτρηση μπορεί κάθε φορά να μεταβάλλεται ανάλογα με το είδος των εργαλείων με τα οποία εκτελείται. Αλλά ποιος μας εγγυάται ότι αυτός ο τρέχων τρόπος μέτρησης, μόνο και μόνο γιατί είναι ο συνήθης, αγγίζει και την ουσία της μέτρησης; Όταν ακούμε μέτρο, σκεφτόμαστε αμέσως τον αριθμό και τα φανταζόμαστε και τα δύο, μέτρο και αριθμό, ως ποσοτικά μεγέθη. Μόνο που η ουσία του μέτρου, όπως και η ουσία του αριθμού, δεν είναι μια ποσότητα. Μπορούμε με τους αριθμούς να κάνουμε υπολογισμούς, αλλά όχι με την ουσία του αριθμού. Όταν ο Χαίλντερλιν βλέπει το ποείν ως μετρείν και το πραγματώνει ο ίδιος κυρίως ως λήψη του μέτρου, τότε πρέπει, όταν σκεφτόμαστε το ποείν, να στο-

ten zu denken, immer wieder zuerst das Maß bedenken, das im Dichten genommen wird; wir müssen auf die Art dieses Nehmens achten, das nicht in einem Zugriff, überhaupt nicht in einem Greifen beruht, sondern in einem Kommen-lassen des Zu-Gemessenen. Was ist das Maß für das Dichten? Die Gottheit; also Gott? Wer ist der Gott? Vielleicht ist diese Frage zu schwer für den Menschen und zu voreilig. Fragen wir darum zuvor, was von Gott zu sagen sei. Fragen wir erst nur: Was ist Gott?

Zum Glück und zur Hilfe sind uns Verse Hölderlins erhalten, die sachlich und zeitlich in den Umkreis des Gedichtes «In lieblicher Bläue blühet...» gehören. Sie beginnen (Stuttg. Ausgabe, II, 1, 210):

«Was ist Gott? unbekannt, dennoch
Voll Eigenschaften ist das Angesicht
Des Himmels von ihm. Die Blize nemlich
Der Zorn sind eines Gottes. Jemehr ist eins
Unsichtbar, schicket es sich in Fremdes...»

Was dem Gott fremd bleibt, die Anblicke des Himmels, dies ist dem Menschen das Vertraute. Und was ist dies? Alles, was am Himmel und somit unter dem Himmel und somit auf der Erde glänzt und blüht, tönt und duftet, steigt und kommt, aber auch geht und fällt, aber auch klagt und schweigt, aber auch erbleicht und dunkelt. In dieses dem Menschen Vertraute, dem Gott aber Frem-

χαζόμαστε συνεχώς κυρίως το λαμβανόμενο κατά την ποιητική διαδικασία μέτρο. Πρέπει να προσέχουμε τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνουμε το μέτρο, δεν πρέπει να το αδράττουμε, ούτε γενικά να το αγγίζουμε, αλλά να το αφήνουμε να έρχεται ως μέτρο που μας χορηγήθηκε. Τι είναι το μέτρο για το ποιείν; Η θεότητα; Δηλαδή ο θεός; Ποιος είναι ο θεός; Ίσως αυτή η ερώτηση να είναι πάρα πολύ δύσκολη και εσπευσμένη για τον άνθρωπο. Ας αρχίσουμε λοιπόν θέτοντας το ερώτημα τι σημαίνει θεός. Να θέσουμε μία και μοναδική ερώτηση: τι είναι θεός;

Οι στίχοι του Χαίλντερλιν, που ευτυχώς έχουν διασωθεί, προστρέχουν σε βοήθειά μας. Στίχοι που από άποψη περιεχομένου και χρονικής στιγμής ανήκουν στο ποίημα «Μέσα σε εράσμια γαλανότητα θάλλει...». Αρχίζουν ως εξής (έκδοση της Στουτγκάρδης, II, 1, σ. 210):

Τι είναι ο θεός; άγνωστος αλλά
γεμάτο είναι το πρόσωπο του ουρανού
απ' τα χαρακτηριστικά του. Γιατί οι αστραπές
οργή είναι ενός θεού. Όταν πιότερο από κάθε τι
αόρατο είναι το Ένα, προσαρμόζεται στο ξένο....

Αυτό που παραμένει ξένο για τον θεό, οι όψεις του ουρανού, είναι στον άνθρωπο οικείο. Και τι είναι αυτό; Όλα όσα λάμπουν και θάλλουν στον ουρανό, κάτω από τον ουρανό, ηχούν και ευωδιάζουν, ανεβαίνουν και πλησιάζουν αλλά και απομακρύνονται και πέφτουν, και επίσης θρηνούν και σιωπούν, ωχριούν και σκοτεινιάζουν. Σε όλα αυτά που είναι οικεία στον άνθρωπο αλλά ξένα στον

de, schicket sich der Unbekannte, um darin als der Unbekannte behütet zu bleiben. Der Dichter jedoch ruft alle Helle der Anblicke des Himmels und jeden Hall seiner Bahnen und Lüfte in das singende Wort und bringt darin das Gerufene zum Leuchten und Klingen. Allein der Dichter beschreibt nicht, wenn er Dichter ist, das bloße Erscheinen des Himmels und der Erde. Der Dichter ruft in den Anblicken des Himmels Jenes, was im Sichenthüllen gerade das Sichverbergende erscheinen läßt und zwar: *als* das Sichverbergende. Der Dichter ruft in den vertrauten Erscheinungen das Fremde als jenes, worein das Unsichtbare sich schicket, um das zu bleiben, was es ist: unbekannt.

Der Dichter dichtet nur dann, wenn er das Maß nimmt, indem er die Anblicke des Himmels so sagt, daß er sich seinen Erscheinungen als dem Fremden fügt, worein der unbekannte Gott sich «schiket». Der uns geläufige Name für Anblick und Aussehen von etwas lautet «Bild». Das Wesen des Bildes ist: etwas sehen zu lassen. Dagegen sind die Abbilder und Nachbilder bereits Abarten des eigentlichen Bildes, das als Anblick das Unsichtbare sehen läßt und es so in ein ihm Fremdes einbildet. Weil das Dichten jenes geheimnisvolle Maß nimmt, nämlich am Angesicht des Himmels, deshalb spricht es in «Bildern». Darum sind die dichterischen Bilder Ein-Bildungen in einem ausgezeichneten Sinne: nicht bloße Phantasien und Illusionen,

θεό, προσαρμόζεται ο Άγνωστος για να παραμείνει μέσα τους και να προστατευτεί ως Άγνωστος. Όμως, ο ποιητής καλεί όλη τη φωτεινότητα των όψεων του ουρανού και την ηχώ των μονοπατιών και της ανάσας του στον άδοντα λόγο, κι έτσι τα κάνει να φέγγουν και να ηχούν. Μόνο που ο ποιητής, αν είναι ποιητής, δεν περιγράφει απλώς την εμφάνιση του ουρανού και της γης. Στις όψεις του ουρανού, ο ποιητής καλεί Εκείνο το οποίο, αφού αποκαλυφθεί, φέρνει στην επιφάνεια το καλυμμένο, και μάλιστα *ως αφ' εαυτού* καλυμμένο. Ο ποιητής καλεί στις οικείες εμφανίσεις το ξένο, ως εκείνο στο οποίο αποστέλλει τον εαυτό του το Αόρατο για να παραμείνει αυτό που είναι: άγνωστο.

Τότε μόνο ποιεί ο ποιητής, όταν λαμβάνει το μέτρο, όταν ομιλεί για τις όψεις του ουρανού, έτσι ώστε να υποτάσσεται στις εμφανίσεις του σαν να ήταν εκείνο το ξένο ον μέσα στο οποίο «αποστέλλει τον εαυτό του» ο άγνωστος θεός. Η λέξη που συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε για την όψη και την εμφάνιση είναι η λέξη «εικόνα». Ουσία της εικόνας είναι να δείχνει κάτι. Αντίθετα, οι αντιγραφές και οι απομιμήσεις είναι εκφυλισμένα είδη της αληθινής εικόνας, η οποία, ως όψη, δείχνει το Άγνωστο, κι έτσι το απ-εικονίζει σε κάτι που του είναι ξένο. Επειδή το ποιείν λαμβάνει εκείνο το μυστηριώδες μέτρο, και μ' αυτό εννοούμε ότι το λαμβάνει στις όψεις του ουρανού, γι' αυτό το εκφράζει με «εικόνες». Γι' αυτό οι ποιητικές εικόνες είναι οι κατεξοχήν απ-εικονίσεις κι όχι απλές ει-κασίες και ψευδαισθήσεις, αλλά απ-εικονίσεις με την έν-

sondern Ein-Bildungen als erblickbare Einschlüsse des Fremden in den Anblick des Vertrauten. Das dichtende Sagen der Bilder versammelt Helle und Hall der Himmelserscheinungen in Eines mit dem Dunkel und dem Schweigen des Fremden. Durch solche Anblicke befremdet der Gott. In der Befremdung bekundet er seine unablässige Nähe. Darum kann Hölderlin im Gedicht nach den Versen «Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet der Mensch auf dieser Erde» fortfahren:

«... Doch reiner
Ist nicht der Schatten der Nacht mit den Sternen,
Wenn ich so sagen könnte, als
Der Mensch, der heißet ein Bild der Gottheit.»

«... der Schatten der Nacht» –die Nacht selber ist der Schatten, jenes Dunkle, das nie bloße Finsternis werden kann, weil es als Schatten dem Licht zugetraut, von ihm geworfen bleibt. Das Maß, welches das Dichten nimmt, schickt sich als das Fremde, worein der Unsichtbare sein Wesen schont, in das Vertraute der Anblicke des Himmels. Darum ist das Maß von der Wesensart des Himmels. Aber der Himmel ist nicht eitel Licht. Der Glanz seiner Höhe ist in sich das Dunkle seiner alles bergenden Weite. Das Blau der lieblichen Bläue des Himmels ist die Farbe der Tiefe. Der Glanz des Himmels ist Aufgang und Untergang der

νοια ότι εγκλείουν και ταυτοχρόνως καθιστούν ορατό το ξένο μέσα στην όψη του οικείου. Ο ποιητικός λόγος των εικόνων συλλέγει τη φωτεινότητα και την ηχώ των εμφανίσεων του ουρανού και τις κάνει Ένα με τη σκοτεινότητα και τη σιωπή του ξένου. Με τέτοιου είδους όψεις ξαφνιάζει ο θεός. Με αυτό το ξάφνιασμα δηλώνει τη συνεχή του εγγύτητα. Γι' αυτόν τον λόγο ο Χαϊντερλιν μπορεί, μετά τους στίχους «Εντελώς επάξια, αλλά ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος πάνω σ' αυτήν τη γη», να συνεχίζει:

... Όμως η σκιά της έναστρης νύχτας,
αν θα μπορούσα έτσι να το πω, δεν είναι καθαρότερη
από τον άνθρωπο, αυτή την εικόνα της θεότητας.

«...η σκιά της νύχτας» –η ίδια η νύχτα είναι η σκιά, αυτή η σκοτεινότητα που ποτέ δεν μπορεί να γίνει απλό έρεβος, διότι ως σκιά προσμετράται στο φως, αυτό τη ρίχνει. Το μέτρο που λαμβάνει η ποιητική διαδικασία γίνεται το ξένο στο οποίο το Αόρατο διαφυλάσσει την ουσία του, στις οικείες εμφανίσεις του ουρανού. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το μέτρο αποτελεί την ουσιαστική όψη του ουρανού. Ο ουρανός, όμως, δεν είναι μόνο φως. Το φέγγος του ύψους του είναι αυτή καθ' εαυτή η σκοτεινότητα της έκτασής του, μέσα στην οποία είναι συγκαλυμμένα όλα τα όντα. Το γαλανό της εράσμιας γαλανότητας του ουρανού είναι το χρώμα του βάθους. Το φέγγος του ουρανού είναι η ανατολή και η δύση του λυκόφωτος, που συγκαλύπτει όλα όσα μπορούν να κοινοποιηθούν. Αυτός ο ουρανός είναι το μέτρο.

Dämmerung, die alles Verkündbare birgt. Dieser Himmel ist das Maß. Darum muß der Dichter fragen:

«Giebt es auf Erden ein Maaß?»

Und er muß antworten: «Es giebt keines». Warum? Weil das, was wir nennen, wenn wir sagen «auf der Erde», nur besteht, insofern der Mensch die Erde be-wohnt und im Wohnen die Erde als Erde sein läßt.

Das Wohnen aber geschieht nur, wenn das Dichten sich ereignet und west und zwar in der Weise, deren Wesen wir jetzt ahnen, nämlich als die Maß-Nahme für alles Messen. Sie ist selber das eigentliche Vermessen, kein bloßes Abmessen mit fertigen Maßstäben zur Verfertigung von Plänen. Das Dichten ist darum auch kein Bauen im Sinne des Errichtens und Einrichtens von Bauten. Aber das Dichten ist als das eigentliche Ermessen der Dimension des Wohnens das anfängliche Bauen. Das Dichten läßt das Wohnen des Menschen allererst in sein Wesen ein. Das Dichten ist das ursprüngliche Wohnenlassen.

Der Satz: Der Mensch wohnt, insofern er baut, hat jetzt seinen eigentlichen Sinn erhalten. Der Mensch wohnt nicht, insofern er seinen Aufenthalt auf der Erde unter dem Himmel nur einrichtet, indem er als Bauer das Wachstum pflegt und zugleich Bauten errichtet. Dieses Bauen vermag der Mensch nur, wenn er schon baut im

Γι' αυτό είναι αναγκασμένος ο ποιητής να θέσει το ερώτημα:

... υπάρχει ένα μέτρο πάνω στη γη;

Και πρέπει να απαντήσει: «δεν υπάρχει κανένα». Γιατί; Διότι αυτό που ονομάζουμε, όταν λέμε «πάνω στη γη», υφίσταται μόνο στον βαθμό που ο άνθρωπος κατοικεί τη γη, και κατοικώντας την, την κάνει να είναι γη.

Αλλά το κατοικείν συμβαίνει μόνο όταν το ποιείν συμβαίνει κατά ιδιάζοντα τρόπο και αναπτύσσει την ουσία του με τον τρόπο που προαισθανόμαστε εμείς τώρα, δηλαδή ως λήψη μέτρου για κάθε μέτρηση. Η λήψη του μέτρου είναι η πραγματική μέτρηση, όχι απλός υπολογισμός με έτοιμα εργαλεία μέτρησης προς εκπόνηση σχεδίων. Κατά συνέπεια, η ποιητική διαδικασία δεν είναι απλό κτίζειν με την έννοια της ανέγερσης και οργάνωσης κτηρίων. Η ποιητική διαδικασία, ως ο αληθινός υπολογισμός της διάστασης του κατοικείν, είναι η απαρχή του κτίζειν. Η ποιητική διαδικασία είναι εκείνη που αφήνει πρωτίστως να εισέλθει το κατοικείν του ανθρώπου στην ουσία του. Η ποιητική διαδικασία είναι το αρχέγονο στοιχείο που επιτρέπει το κατοικείν.

Η πρόταση «Ο άνθρωπος κατοικεί εφόσον κτίζει» απέκτησε τώρα την πραγματική της σημασία. Ο άνθρωπος δεν κατοικεί περιοριζόμενος μόνο να οργανώνει τη διαμονή του πάνω στη γη και κάτω από τον ουρανό, καλλιεργώντας ως αγρότης ό,τι φύεται και ανεγείροντας συνάμα κτίσματα. Το κτίζειν το επιτυγχάνει ο άνθρωπος μό-

Sinne der dichtenden Maß-Nahme. Das eigentliche Bauen geschieht, insofern Dichter sind, solche, die das Maß nehmen für die Architektonik, für das Baugefüge des Wohnens.

Hölderlin schreibt am 12. März 1804 aus Nürtingen an seinen Freund Leo v. Seckendorf: «Die Fabel, poetische Ansicht der Geschichte und Architektonik des Himmels beschäftigt mich gegenwärtig vorzüglich, besonders das Nationelle, sofern es von dem Griechischen verschieden ist.» (Hellingrath V², 333)

«... dichterisch, wohnet der Mensch...»

Das Dichten erbaut das Wesen des Wohnens. Dichten und Wohnen schließen sich nicht nur nicht aus. Dichten und Wohnen gehören vielmehr, wechselweise einander fordernd, zusammen. «Dichterisch wohnet der Mensch.» Wohnen *wir* dichterisch? Vermutlich wohnen wir durchaus undichterisch. Wird, wenn es so steht, das Wort des Dichters dadurch Lügen gestraft und unwahr? Nein. Die Wahrheit seines Wortes wird auf die unheimlichste Weise bestätigt. Denn undichterisch kann ein Wohnen nur sein, weil das Wohnen im Wesen dichterisch ist. Damit ein Mensch blind sein kann, muß er seinem Wesen nach ein Sehender bleiben. Ein Stück Holz kann niemals erblinden. Wenn aber der Mensch blind wird, dann ist immer noch die Frage, ob die Blindheit aus einem Mangel und

νον αν κτίζει, με την έννοια της λήψης του ποιητικού μέτρου. Το πραγματικό κτίζειν συμβαίνει μόνο όταν υπάρχουν ποιητές που λαμβάνουν το μέτρο για την αρχιτεκτονική, την τεκτονική δομή της κατοικίας.

Στις 12 Μαρτίου 1804 ο Χαίλντερλιν γράφει από το Nürtingen στον φίλο του Leo v. Seckendorf: «Ο μύθος, ως ποιητική άποψη της ιστορίας και της αρχιτεκτονικής του ουρανού, μονοπωλεί αυτή τη στιγμή το ενδιαφέρον μου, ιδίως το εθνογενές στοιχείο, στον βαθμό που διαφέρει από το ελληνικό» (Hellingrath, τόμ. 2, σ. 333).

«...Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...»

Το ποιείν οικοδομεί την ουσία του κατοικείν. Ποιείν και κατοικείν όχι μόνο δεν αποκλείονται αμοιβαία αλλά ανήκουν μάλλον το ένα στο άλλο, αξιώνοντας το ένα την παρουσία του άλλου.

«Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος». *Εμείς* κατοικούμε ποιητικά; Πιθανώς κατοικούμε πέρα για πέρα αντιποιητικά. Αν είναι έτσι, άραγε ψεύδεται ο ποιητής και δεν λέει την αλήθεια; Όχι. Η αλήθεια των λόγων του επιβεβαιώνεται με τον πιο τρομερό τρόπο. Διότι αντιποιητικό μπορεί να είναι ένα κατοικείν, όταν στην ουσία του είναι ποιητικό. Για να τυφλωθεί ένας άνθρωπος, πρέπει κανονικά, σύμφωνα με την ουσία του, να βλέπει. Ποτέ δεν μπορεί να τυφλωθεί ένα κομμάτι ξύλου. Όταν όμως τυφλώνεται ο άνθρωπος, τότε τίθεται πάντα το ερώτημα αν η τυφλώσή του είναι αποτέλεσμα έλλειψης και απώλειας

Verlust kommt oder ob sie in einem Überfluß und Übermaß beruht. Hölderlin sagt im selben Gedicht, das dem Maß für alles Messen nachsinnt (Vers 75/76): «Der König Oedipus hat ein Auge zuviel vielleicht. » So könnte es sein, daß unser undichterisches Wohnen, sein Unvermögen, das Maß zu nehmen, aus einem seltsamen Übermaß eines rasenden Messens und Rechnens käme.

Daß wir und inwiefern wir undichterisch wohnen, können wir in jedem Falle nur erfahren, wenn wir das Dichterische wissen. Ob uns und wann uns eine Wende des undichterischen Wohnens trifft, dürfen wir nur erwarten, wenn wir das Dichterische in der Acht behalten. Wie unser Tun und Lassen und inwieweit es einen Anteil an dieser Wende haben kann, bewähren nur wir selbst, wenn wir das Dichterische ernst nehmen.

Das Dichten ist das Grundvermögen des menschlichen Wohnens. Aber der Mensch vermag das Dichten jeweils nur nach dem Maße, wie sein Wesen dem vereignet ist, was selber den Menschen mag und darum sein Wesen braucht. Je nach dem Maß dieser Vereignung ist das Dichten eigentlich oder uneigentlich.

Darum ereignet sich das eigentliche Dichten auch nicht zu jeder Zeit. Wann und wie lange ist das eigentliche Dichten? Hölderlin sagt es in den bereits gelesenen Versen (26/29). Ihre Erläuterung wurde bis jetzt absichtlich zurückgestellt. Die Verse lauten:

ή αν εδράζεται στην υπερβολή ή στην υπέρβαση του μέτρου. Στο ίδιο ποίημα, ο Χαϊλντερλιν λέει ότι αναστοχάζεται το μέτρο για κάθε μέτρηση (στ. 75-76). «Ίσως ο βασιλιάς Οιδίποδας να έχει ένα μάτι παραπάνω». Ίσως, τότε, το αντιποιντικό κατοικείν μας, η αδυναμία του να λάβει το μέτρο, να προέρχεται από μια παράξενη υπέρβαση του μέτρου, ως αποτέλεσμα της μανίας μας για μέτρηση και υπολογισμό.

Το γεγονός ότι και τον βαθμό που εμείς κατοικούμε αντιποιντικά, μπορούμε να τα διαπιστώσουμε ανά πάσα στιγμή, αν γνωρίζουμε τι είναι ποιντικό. Εάν και πότε θα γίνει η στροφή από το αντιποιντικό κατοικείν, μπορούμε να το ελπίζουμε μόνο τότε, όταν δεν θα χάνουμε από το βλέμμα μας το ποιντικό. Πώς και σε ποιο βαθμό οι πράξεις ή η απραξία μας μπορούν να συμβάλουν σ' αυτή τη στροφή, το διασφαλίζουμε εμείς οι ίδιοι, αν λάβουμε το ποιντικό στα σοβαρά.

Το ποιείν είναι η θεμελιώδης δυνατότητα του ανθρώπινου κατοικείν. Αλλά ο άνθρωπος δύναται να ποιεί κάθε φορά, μόνο όταν η ουσία του προσοικειώνεται αυτό που επιθυμεί ο ίδιος και, άρα, το χρειάζεται. Το ποιείν είναι αυθεντικό ή μη αυθεντικό ανάλογα με τον βαθμό αυτής της προσοικείωσης. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο το καθαυτό ποιείν συμβαίνει με ιδιάζοντα τρόπο σε κάθε εποχή. Πότε και για πόσο καιρό υπάρχει καθαυτό ποιείν; Ο Χαϊλντερλιν το λέει στους στίχους που ήδη διαβάσαμε (26-29). Την ερμηνεία τους την αναβάλλαμε μέχρι στιγμής σκόπιμα. Οι στίχοι αυτοί είναι:

«... So lange die Freundlichkeit noch
Am Herzen, die Reine, dauert, misset
Nicht unglücklich der Mensch sich
Mit der Gottheit...»

«Die Freundlichkeit» –was ist dies ? Ein harmloses Wort, aber von Hölderlin mit dem großgeschriebenen Beiwort «die Reine» genannt. «Die Freundlichkeit»– dieses Wort ist, wenn wir es wörtlich nehmen, Hölderlins herrliche Übersetzung für das griechische Wort χάρις Von der χάρις sagt Sophokles im «Aias» (v. 522):

χάρις χάριν γὰρ ἐστὶν ἢ τίκτουσ' αἰεί.
«Huld denn ist's, die Huld hervor-ruft immer».

«Solange die Freundlichkeit noch am Herzen, die Reine, dauert...» Hölderlin sagt in einer von ihm gern gebrauchten Wendung: «am Herzen», nicht: im Herzen; «am Herzen», das heißt angekommen beim wohnenden Wesen des Menschen, angekommen als Anspruch des Maßes an das Herz so, daß dieses sich an das Maß kehrt.

So lange diese Ankunft der Huld dauert, so lange glückt es, daß der Mensch sich misset mit der Gottheit. Ereignet sich dieses Messen, dann dichtet der Mensch aus dem Wesen des Dichterischen. Ereignet sich das Dichterische, dann wohnt der Mensch menschlich auf dieser Erde, dann ist, wie Hölderlin in seinem letzten Gedicht sagt, «das Leben der Menschen» ein «wohnend Leben». (Stuttg. Ausg., II, 1, 312)

Όσο η φιλοφροσύνη, η Αγνή, διαρκεί
στην καρδιά, δεν είναι ατελέσφορη η αναμέτρηση
του ανθρώπου με το θείο.

«Η φιλοφροσύνη», τι είναι αυτό; Μία ανώδυνη λέξη, αλλά ο Χαίλντερλιν την ονομάζει «Αγνή» με άλφα κεφαλαίο. «Η φιλοφροσύνη» –αυτή η λέξη, αν την πάρουμε κυριολεκτικά, είναι η θαυμάσια μετάφραση της ελληνικής λέξης **χάρις**. Για την **χάριν** λέει ο Σοφοκλής στον *Αίαντα* (στ. 522):

Χάρις χάριν γαρ ἔστιν ἡ τίκτουσ' αἰεί

«Όσο η φιλοφροσύνη, η Αγνή, διαρκεί στην καρδιά...». Ο Χαίλντερλιν λέει «στην καρδιά», μια φράση που προτιμά να χρησιμοποιεί, και όχι «μέσα στην καρδιά». «Στην καρδιά», διότι με αυτό θέλει να πει: η Αγνή φιλοφροσύνη που φτάνει στην κατοικούσα ουσία του ανθρώπου, που φτάνει ως κλήση του μέτρου στην καρδιά, έτσι ώστε η καρδιά να στρέφεται προς το μέτρο.

Όσο καιρό διαρκεί αυτή η άφιξη της χάριτος, για τόσο διάστημα επιτυγχάνει ο άνθρωπος την αναμέτρησή του με τη θεότητα. Όταν συμβαίνει κατά ιδιάζοντα τρόπο αυτή η μέτρηση, τότε ο άνθρωπος ποιεί από την ουσία του ποιητικού. Όταν συμβαίνει κατά ιδιάζοντα τρόπο το ποιητικό, τότε ο άνθρωπος κατοικεί ανθρώπινα πάνω σ' αυτή τη γη, τότε ο «βίος του ανθρώπου», όπως λέει ο Χαίλντερλιν σε ένα του ποίημα, είναι «κατοικῶν βίος» (έκδοση της Στουτγκάρδης, II, 1, σ. 312).

Die Aussicht

Wenn in die Ferne geht der Menschen wohnend Leben,
Wo in die Ferne sich erglänzt die Zeit der Reben,
Ist auch dabei des Sommers leer Gefilde,
Der Wald erscheint mit seinem dunklen Bilde.

Daß die Natur ergänzt das Bild der Zeiten,
Daß die verweilt, sie schnell vorübergleiten,
Ist aus Vollkommenheit, des Himmels Höhe glänzet
Den Menschen dann, wie Bäume Blüth' umkränzet.

Η Προοπτική

Όταν ο κατοικών βίος των ανθρώπων φτάνει μακριά
Σ' εκείνη την απόσταση όπου αστράφτει η εποχή των
σταφυλιών

Αν και κενοί στέκονται εκεί του θέρους οι λειμώνες,
Το δάσος εμφανίζεται με τη σκοτεινή του εικόνα.

Ότι η φύση ολοκληρώνει των εποχών την εικόνα,
ότι τούτη σταματά και μένει, ενώ αυτές γρήγορα περνούν,
είναι από τελειότητα του ουρανού το ύψος στέλνει
τότε τη λάμψη στους ανθρώπους, όπως η άνθηση στα
δέντρα στεφάνι φορεί.

ΤΟ
ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ
MARTIN HEIDEGGER
«...ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ...»
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΠΛΕΘΡΟΝ
ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΙΛΙΑ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2008
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΝΙΚΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΠΛΕΘΡΟΝ

επιμέλεια έκδοσης:
Λουκάς Ρινόπουλος

Από όλες τις προσαγορεύσεις που μπορούμε εμείς οι άνθρωποι να εκφράσουμε, η γλώσσα είναι η υψηλότερη και μακράν όλων η πρώτη. Η γλώσσα είναι αυτή που κατ' αρχάς και τελικά μας στέλνει νεύματα για την ουσία ενός πράγματος. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι η γλώσσα –με κάθε σημασία της λέξης, που την έχουμε συλλάβει τυχαία– μας παρέχει και τη διαφανή ουσία του πράγματος άπαξ διά παντός, όπως συμβαίνει με ένα έτοιμο προς χρήση αντικείμενο. Αλλά η αντίστοιχη κατάσταση, στην οποία ο άνθρωπος ακούει πραγματικά την προσαγόρευση της γλώσσας, είναι εκείνο το λέγειν που ομιλεί μέσα στο στοιχείο της ποιήσης. Όσο πιο ποιητικό είναι το έργο ενός ποιητή, τόσο πιο ελεύθερο είναι το λέγειν του, δηλαδή πιο ανοιχτό και πιο έτοιμο να δεχτεί το απρόβλεπτο, τόσο πιο καθαρά θέτει το λεχθέν του στην κρίση του ακούειν που καταβάλλει όλο και μεγαλύτερες προσπάθειες, τόσο πιο μακριά είναι το λεχθέν του από την απλή απόφαση, για την οποία συζητούμε μόνο για το αν είναι ορθή ή όχι.

Martin Heidegger

ISBN 978-960-348-179-9

